

## سلطان محمود غزنوی کی وفات پر ایک نظم

از جناب مولوی عبدالرحمن خان صاحب صدر حیدرآباد اکادمی حیدرآباد دکن

ایشیائی ممالک میں شعرا کو جو قوت حاصل ہے محتاج بیان نہیں۔ ان کے کلام کا اثر لوگوں کے دلوں پر صدیوں تک باقی رہتا ہے جس کی پادشاہ یا امیر کے داد و دہش کی شعرا نے تعریف کی اس کے سبب عیب چھپ گئے اور وہ ہمیشہ کیلئے نیک نام ہو گیا لیکن جس کو انھوں نے دیکھا کہ قصیدہ خوانوں پر غرور و تامل و رویہ خراج کر لے ہے تو وہ خواہ کتنا ہی بلند مرتبت اور عالی مرتبت بادشاہ ہو اس کی سچو لکھ ڈالی یا کسی اور طرح سے مذمت کر دی اور وہ آہنوالی نسلوں کے سامنے ہمیشہ کیلئے خوار و ذلیل ہو گیا۔

سلطان محمود غزنوی جس پایہ کا بادشاہ گذرا ہے اس سے ہر تاریخ داں واقف ہے لیکن بدقسمتی سے چونکہ وہ فردوسی کو شاہنامہ کے صلہ میں اس کے من مانے روپے نہ دیا اس پر نخل کا الزام لگا گیا اور اسکی ایک بیہودہ سی جو لکھی گئی جو اصل کتاب کے ساتھ ضرور شائع کی جاتی ہے۔ اس جو میں محمود کے بیگناہ ماں باپ پر بھی طعن و تشنیع کی گئی ہے لیکن اب حالیہ تحقیق سے ثابت ہو گیا ہے یہ جو خود فردوسی نے نہیں کہی بلکہ اس کے نام سے بعض پست خیال متعصب اشخاص نے لکھی۔ جب ایسے بڑے شاعر کے نام سے محمود کی سچو منسوب کی گئی تو ایشیائی دنیا میں بہت کم ایسے لوگ ملیں گے جو اس کے ساتھ ہمدردی نہیں تو کم از کم انصاف کریں گے اور دیکھیں گے کہ شاہنامہ کا صلیبی تحقیقت مصنف کے اندازے سے کتر کیوں تجویز ہوا۔ اس بے نظیر نظم میں سچا اور تاریخی مواد کس قدر ہے اور فرضی افسانہ کس قدر۔

یہ ظاہر ہے کہ محمود معصوم نہ تھا۔ دنیا کے کتنے انسان گزرے ہیں جو مرعوب سے مرعوب کسی شخص کے

محض ایک ظاہر کمزور پہلو نظر ڈالکر اس کی تمام خوبیوں کو یاد سے بھلا دینا ایمان داری اور انصاف کا مقتضا نہیں محمود کی موت کا قصہ بھی جو عام طور پر مشہور ہے سخت ناقابل اعتبار معلوم ہوتا ہے اگر وہ مرتے وقت اپنے مال و متاع کو دیکھ کر رویا تو کیا یہ ضرور ہے کہ اسے اپنی دولت کی مفارقت ہی کا رنج تھا؟ ادنیٰ سے ادنیٰ بخیل بھی ایسا نہیں کرتا۔ اگر کبھی روتاہے تو صرف اس وجہ سے کہ وہ ڈرتا ہے کہ شاید اس کے بعد اس کے جانشین و ورثہ اس کی محنت کی کمائی کو جو انھیں مفت مل رہی ہے بیہودہ کاموں پر صرف کر ڈالیں گے۔ محمود بلا بلا اللہ اپنے زمانہ کا سب سے بڑا بادشاہ تھا۔ بہادر سپہ سالار تھا۔ انتہا درجہ منصف مزاج فرماں روا تھا مہربانی علم تھا اور اپنی رعایا کا بڑا ہی خیر خواہ تھا اس سے ایسی توقع نہیں ہو سکتی۔ اگر کسی کو محمود کی حق پسندی اور انصاف کے متعلق شبہ ہو تو اسے چلے لی ہنت (Mc Leigh hunt) کی انگریزی نظم بعنوان "محمود" ملاحظہ کرے جس میں بیان کیا گیا ہے کہ ایک دن محمود کے پاس ایک مستغنیث روتا ہوا آیا کہ ایک زبردست مسلح ڈاکو اس کے گھر میں رات کو گھس آتا ہے اور سالہا سال و اسباب لوٹ کر لجاتا ہے محمود نے اسکو دلاسا دیکر کہا کہ جونہی ڈاکو دوبارہ گھر میں داخل ہوا اس کی اطلاع کر دی جائے تین دن بعد اس شخص نے محمود کو چور کے آنے کی اطلاع دی، محمود فوراً تیغ بکف چند ملازمین کے ساتھ وہاں پہنچ گیا۔ رات کا وقت تھا چراغوں کو گل کر کے چور پر حملہ کیا اور اپنے ہاتھ سے اسکو قتل کر ڈالا پھر جب چراغ روشن کئے گئے تو محمود نے بغور دیکھا اور سر بہ سجود ہو کر اللہ تعالیٰ کا شکر یہ ادا کیا اس کے بعد مالک مکان سے کھانا طلب کر کے کئی دن کے بھوکوں کی طرح کھایا۔ مستغنیث حیران تھا کہ آخر یہ کیا ماجرا ہے پوچھا تو محمود نے کہا کہ مجھے خوف تھا کہ شاید یہ ڈاکو میرا کوئی بڑا قفسہ ہلا کر جا ہو گا جس کو اگر میں دیکھ لیتا تو شاید قتل کرنے میں تامل ہوتا اتنی دلیری سے غیر کے گھر میں بے تکلف گھسنا اور اس کو ایسی تکلیف دینا کسی معمولی چور کی ہمت سے باہر ہے اب خدا کے فضل سے معلوم ہو گیا کہ چور میرا کوئی لڑکا نہیں تھا کھانا اسلئے منگو کر کھایا کہ عہد کر لیا تھا کہ جب تک چور کو سزا نہ دوں گا کھانا نہ کھاؤں گا اور اگر اسکی فیاضی اور مردم شناسی کا حال معلوم کرنا ہو تو بستان سعدی کے باب سوم میں

حکایت سلطان محمود و سیرت ایاز ملاحظہ کی جائے خصوصاً مندرجہ ذیل اشعار:-

شہیدم کہ در تنگ نامے شتر      بیفتاد و بشکت صندوق زر  
 بیخما ملک آستیں برفشانند      وز انجا بتعجیل مرکب براند  
 سواراں پئے دَر و مرجاں شدند      ز سلطان بیخماں پریشاں شدند  
 نامدازوشا قانِ گردن فرزاز      کے در قفائے ملک جز ایاز

ان امور کو پیش نظر رکھ کر اقم نے اوائل عمر میں سلطان محمود کی وفات پر چند اشعار کہے تھے وہ اب کسی قدر ترمیم اور اضافہ کے ساتھ بدیہ ناظرین کئے جاتے ہیں ان کے ملاحظہ سے واضح ہو گا کہ وہ کس قدر حقیقت حال کی ترجمانی کرتے ہیں۔ خوشی کی بات ہے کہ موجودہ زمانہ کے مصنف مثلاً پروفیسر شیرانی اور ناظم صاحب وغیرہ نے اپنی تصانیف میں محمود کے ساتھ نہایت منصفانہ برتاؤ کیا اور بتایا ہے کہ دنیائے علم و سیاست پر اس کے کیا احانات ہیں۔

چو محمود را مرگ بر سر رسید      زدنیائے دوں روئے در ہم کشید  
 بیاد آدش ہرچہ سرد از او      ز گفتار و کردار زشت و نکو  
 کشیدہ آہ سرد از دل دردمند      کہ این است انجام ہر مستمند  
 بدل گفت دنیا عجب بی وفاست      امید و فاداری ازوے خطاست  
 عیاں شد بہ من این حقیقت کنوں      کہ افتادہ ام پا بہ گور اندروں  
 من آں داد گر بودہ ام شہریار      کہ از مس جہاں یافت امن و قرار  
 چو دور خلافت بہ پستی رسید      جہاں شد ز امن و سکون نا امید  
 سپاہ عرب جملہ ناپید بود      خلیفہ بہ بغداد در قید بود  
 ز شمشیر تا تار یاں حروں      چو شد بخت عجایاں سرنگوں

کشیدم بناچار شمشیر کیں      گرفتہم خراساں بزیر انگلیں  
 بر ایران و توران و بریستان      بتائید زرداں شدم حکمراں  
 بہ ہندوستان دین و آئین نہ بود      عمل بر روایات پیشین نہ بود  
 بر ارشاد ویدانماندا اعتقاد      بیکسو نہادند او پانشاد  
 حکومت بدست برہمن اسیر      با وہام افتادہ برنا و پیر  
 گرفتار مردم بچنگال باج      فروماندا از ظلم رسم و رواج  
 غرض حال شاں جلد ناگفتہ بہ      ہمہ زندہ در گور کہ بُد کہ مہ  
 بجائے خدا بندہ معبود گشت      نبات و جمادات مسجود گشت  
 جہاں رامن از شرک دادم نجات      نہ از کیں شکستم بت سومات  
 براہ خدا تیغ برداشتم      نہ بر مال و دولت نظر داشتم  
 بہر سوئے چوں برق بشتا فتم      بہر جا کہ رفتم ظفر یا فتم  
 چوں فاتحے را نہ بیند بخواب      بسا گر چہ گردش کند آفتاب  
 نہ دارا شہنشاہ ز نسل کیاں      نہ سدید سپاہ و نہ تورانیان  
 نہ اسکندر آقائے ربیع جہاں      نہ ثقفی سرِ عسکر تا زیاں

۱۵۔ قدیم ہندوں کی سب سے پرانی مذہبی کتاب جس میں اللہ تعالیٰ کو سارے جہاں کا خالق اور بلا شرکت غیرے مالک مانا گیا ہے ۱۲ منہ

۱۶۔ اس کتاب میں آریاؤں کے قدیم فلسفیانہ خیالات ظاہر کئے گئے ہیں ۱۲ منہ

۱۷۔ قدیم سزین سدریا (Seythia) کے باشندے۔ یہ ملک بحیرہ اسود کے شمال میں واقع تھا۔ سدید قوم نے بھی ہندوستان پر زمانہ قدیم میں حملہ کیا تھا ۱۲ منہ

۱۸۔ محمد بن قاسم اشقی حجاج ابن یوسف ثقفی کا نوجوان داماد تھا اور حجاج کے حکم سے اس نے نذکو فرج کیا تھا ۱۲ منہ

چومن ریچ نہ گرفت اقلیم ہند  
ہم ماندہ درگرد صحرائے سند  
بہ تھانیسور کردہ ام آں جہا د  
کہ جنگ گر کشتہ بر شد زیاد  
زمن ریخ تو حید مضبوط گشت  
بصدق و صفا خلق مربوط گشت  
بیا راستم باز بزم سخن  
دگر تازہ شد یاد عہد کہن  
در آفاق صبح محبت دید  
دماغ جہاں بوے راحت شنید  
بہ شد باز روشن چراغ علوم  
سبق برد غزنین ز یونان و روم  
فقیہ و مہندس ادیب و حکیم  
ز ہر گوشہ در سایہ ام شد مقیم  
در خشاں نمودند چوں آفتاب  
بدانند اقوام عصر جدید  
حکیمان من آریائی حساب  
چہ گلہائے دانش ز فیضم دید  
تعب کسند ایں چہ اعجاز بود  
کہ غزنین ز ماگوئے سبقت ربود

۱۱۲ء  
۱۱۳ء  
۱۱۴ء  
۱۱۵ء  
۱۱۶ء  
۱۱۷ء  
۱۱۸ء  
۱۱۹ء  
۱۲۰ء  
۱۲۱ء  
۱۲۲ء  
۱۲۳ء  
۱۲۴ء  
۱۲۵ء  
۱۲۶ء  
۱۲۷ء  
۱۲۸ء  
۱۲۹ء  
۱۳۰ء  
۱۳۱ء  
۱۳۲ء  
۱۳۳ء  
۱۳۴ء  
۱۳۵ء  
۱۳۶ء  
۱۳۷ء  
۱۳۸ء  
۱۳۹ء  
۱۴۰ء  
۱۴۱ء  
۱۴۲ء  
۱۴۳ء  
۱۴۴ء  
۱۴۵ء  
۱۴۶ء  
۱۴۷ء  
۱۴۸ء  
۱۴۹ء  
۱۵۰ء  
۱۵۱ء  
۱۵۲ء  
۱۵۳ء  
۱۵۴ء  
۱۵۵ء  
۱۵۶ء  
۱۵۷ء  
۱۵۸ء  
۱۵۹ء  
۱۶۰ء  
۱۶۱ء  
۱۶۲ء  
۱۶۳ء  
۱۶۴ء  
۱۶۵ء  
۱۶۶ء  
۱۶۷ء  
۱۶۸ء  
۱۶۹ء  
۱۷۰ء  
۱۷۱ء  
۱۷۲ء  
۱۷۳ء  
۱۷۴ء  
۱۷۵ء  
۱۷۶ء  
۱۷۷ء  
۱۷۸ء  
۱۷۹ء  
۱۸۰ء  
۱۸۱ء  
۱۸۲ء  
۱۸۳ء  
۱۸۴ء  
۱۸۵ء  
۱۸۶ء  
۱۸۷ء  
۱۸۸ء  
۱۸۹ء  
۱۹۰ء  
۱۹۱ء  
۱۹۲ء  
۱۹۳ء  
۱۹۴ء  
۱۹۵ء  
۱۹۶ء  
۱۹۷ء  
۱۹۸ء  
۱۹۹ء  
۲۰۰ء  
۲۰۱ء  
۲۰۲ء  
۲۰۳ء  
۲۰۴ء  
۲۰۵ء  
۲۰۶ء  
۲۰۷ء  
۲۰۸ء  
۲۰۹ء  
۲۱۰ء  
۲۱۱ء  
۲۱۲ء  
۲۱۳ء  
۲۱۴ء  
۲۱۵ء  
۲۱۶ء  
۲۱۷ء  
۲۱۸ء  
۲۱۹ء  
۲۲۰ء  
۲۲۱ء  
۲۲۲ء  
۲۲۳ء  
۲۲۴ء  
۲۲۵ء  
۲۲۶ء  
۲۲۷ء  
۲۲۸ء  
۲۲۹ء  
۲۳۰ء  
۲۳۱ء  
۲۳۲ء  
۲۳۳ء  
۲۳۴ء  
۲۳۵ء  
۲۳۶ء  
۲۳۷ء  
۲۳۸ء  
۲۳۹ء  
۲۴۰ء  
۲۴۱ء  
۲۴۲ء  
۲۴۳ء  
۲۴۴ء  
۲۴۵ء  
۲۴۶ء  
۲۴۷ء  
۲۴۸ء  
۲۴۹ء  
۲۵۰ء  
۲۵۱ء  
۲۵۲ء  
۲۵۳ء  
۲۵۴ء  
۲۵۵ء  
۲۵۶ء  
۲۵۷ء  
۲۵۸ء  
۲۵۹ء  
۲۶۰ء  
۲۶۱ء  
۲۶۲ء  
۲۶۳ء  
۲۶۴ء  
۲۶۵ء  
۲۶۶ء  
۲۶۷ء  
۲۶۸ء  
۲۶۹ء  
۲۷۰ء  
۲۷۱ء  
۲۷۲ء  
۲۷۳ء  
۲۷۴ء  
۲۷۵ء  
۲۷۶ء  
۲۷۷ء  
۲۷۸ء  
۲۷۹ء  
۲۸۰ء  
۲۸۱ء  
۲۸۲ء  
۲۸۳ء  
۲۸۴ء  
۲۸۵ء  
۲۸۶ء  
۲۸۷ء  
۲۸۸ء  
۲۸۹ء  
۲۹۰ء  
۲۹۱ء  
۲۹۲ء  
۲۹۳ء  
۲۹۴ء  
۲۹۵ء  
۲۹۶ء  
۲۹۷ء  
۲۹۸ء  
۲۹۹ء  
۳۰۰ء

۱۱۲ء  
۱۱۳ء  
۱۱۴ء  
۱۱۵ء  
۱۱۶ء  
۱۱۷ء  
۱۱۸ء  
۱۱۹ء  
۱۲۰ء  
۱۲۱ء  
۱۲۲ء  
۱۲۳ء  
۱۲۴ء  
۱۲۵ء  
۱۲۶ء  
۱۲۷ء  
۱۲۸ء  
۱۲۹ء  
۱۳۰ء  
۱۳۱ء  
۱۳۲ء  
۱۳۳ء  
۱۳۴ء  
۱۳۵ء  
۱۳۶ء  
۱۳۷ء  
۱۳۸ء  
۱۳۹ء  
۱۴۰ء  
۱۴۱ء  
۱۴۲ء  
۱۴۳ء  
۱۴۴ء  
۱۴۵ء  
۱۴۶ء  
۱۴۷ء  
۱۴۸ء  
۱۴۹ء  
۱۵۰ء  
۱۵۱ء  
۱۵۲ء  
۱۵۳ء  
۱۵۴ء  
۱۵۵ء  
۱۵۶ء  
۱۵۷ء  
۱۵۸ء  
۱۵۹ء  
۱۶۰ء  
۱۶۱ء  
۱۶۲ء  
۱۶۳ء  
۱۶۴ء  
۱۶۵ء  
۱۶۶ء  
۱۶۷ء  
۱۶۸ء  
۱۶۹ء  
۱۷۰ء  
۱۷۱ء  
۱۷۲ء  
۱۷۳ء  
۱۷۴ء  
۱۷۵ء  
۱۷۶ء  
۱۷۷ء  
۱۷۸ء  
۱۷۹ء  
۱۸۰ء  
۱۸۱ء  
۱۸۲ء  
۱۸۳ء  
۱۸۴ء  
۱۸۵ء  
۱۸۶ء  
۱۸۷ء  
۱۸۸ء  
۱۸۹ء  
۱۹۰ء  
۱۹۱ء  
۱۹۲ء  
۱۹۳ء  
۱۹۴ء  
۱۹۵ء  
۱۹۶ء  
۱۹۷ء  
۱۹۸ء  
۱۹۹ء  
۲۰۰ء  
۲۰۱ء  
۲۰۲ء  
۲۰۳ء  
۲۰۴ء  
۲۰۵ء  
۲۰۶ء  
۲۰۷ء  
۲۰۸ء  
۲۰۹ء  
۲۱۰ء  
۲۱۱ء  
۲۱۲ء  
۲۱۳ء  
۲۱۴ء  
۲۱۵ء  
۲۱۶ء  
۲۱۷ء  
۲۱۸ء  
۲۱۹ء  
۲۲۰ء  
۲۲۱ء  
۲۲۲ء  
۲۲۳ء  
۲۲۴ء  
۲۲۵ء  
۲۲۶ء  
۲۲۷ء  
۲۲۸ء  
۲۲۹ء  
۲۳۰ء  
۲۳۱ء  
۲۳۲ء  
۲۳۳ء  
۲۳۴ء  
۲۳۵ء  
۲۳۶ء  
۲۳۷ء  
۲۳۸ء  
۲۳۹ء  
۲۴۰ء  
۲۴۱ء  
۲۴۲ء  
۲۴۳ء  
۲۴۴ء  
۲۴۵ء  
۲۴۶ء  
۲۴۷ء  
۲۴۸ء  
۲۴۹ء  
۲۵۰ء  
۲۵۱ء  
۲۵۲ء  
۲۵۳ء  
۲۵۴ء  
۲۵۵ء  
۲۵۶ء  
۲۵۷ء  
۲۵۸ء  
۲۵۹ء  
۲۶۰ء  
۲۶۱ء  
۲۶۲ء  
۲۶۳ء  
۲۶۴ء  
۲۶۵ء  
۲۶۶ء  
۲۶۷ء  
۲۶۸ء  
۲۶۹ء  
۲۷۰ء  
۲۷۱ء  
۲۷۲ء  
۲۷۳ء  
۲۷۴ء  
۲۷۵ء  
۲۷۶ء  
۲۷۷ء  
۲۷۸ء  
۲۷۹ء  
۲۸۰ء  
۲۸۱ء  
۲۸۲ء  
۲۸۳ء  
۲۸۴ء  
۲۸۵ء  
۲۸۶ء  
۲۸۷ء  
۲۸۸ء  
۲۸۹ء  
۲۹۰ء  
۲۹۱ء  
۲۹۲ء  
۲۹۳ء  
۲۹۴ء  
۲۹۵ء  
۲۹۶ء  
۲۹۷ء  
۲۹۸ء  
۲۹۹ء  
۳۰۰ء

ز مردن کنوں باک بودے مرا	نہ گرانہدوں پاک بودے مرا
چہ غم زانکہ حق نیک داند مرا	گرازیں کے زشت خواند مرا
بہ دیگر کہاں اس حکومت رود	بہ تاراج اگر ملک و دولت رود
شود زیر پائے ستم پائمال	بہ غزین نامند جمال و جلال
بماند ز اسلام نام و نشاں	ولے تاقیامت بہ ہندوستان
نخست سلاطین شہ بت شکن	جہاں تا بود ہم بود نام من
کہ من خدمتِ خلق کردم مدام	زہر سوسدہر روانم سلام
خدایش بہ فر دوس کرد آشاں	ہم آں وقت از جسم اورفت جہاں

۱۲۷۰ عام طبرستان تاریخ میں محمودی کو سب سے پہلا بادشاہ مانتے ہیں جس نے اپنا لقب سلطان اختیار کیا ۱۲۷۱ء

## ترجمہ قرآن کیلئے ایک مفید اور معتبر کتاب

### تیسیر القرآن

صوبہ بہار کے مشہور عالم مولانا عبد الصمد صاحب رحمانی نے اس کتاب کو براہ راست فہم قرآن کیلئے بڑے سلیقہ اور جانفشانی سے مرتب فرمایا ہے۔ اس کتاب کی مدد سے قرآن مجید کا ترجمہ کرنے کی صلاحیت زیادہ سے زیادہ ڈیڑھ سال میں پیدا ہو سکتی ہے بشرطیکہ مولف کے بتائے ہوئے طریقہ پر توجہ سے عمل کیا جائے کتاب عربی مدارس کے نصاب میں داخل ہونے کے لائق ہے۔ صفحات ۸۰ بڑی تقطیع قیمت ۸ روپے

ملنے کا پتہ

مکتبہ برہان قرول باغ دہلی